

Ярослав Файзулін

**Всеукраїнський Центральний
Повстанський Комітет 1921 року:
з історії агентурно-оперативної розробки
органів ВУЧК**

Антибільшовицький повстанський рух в УСРР у 1921 р. залишався потужним фактором суспільно-політичного життя. Представники української інтелігенції, національно свідомого селянства та робітники активно протидіяли всім спробам більшовиків стабілізувати своє становище в Україні. Вони створювали та брали участь в партизанських загонах і повстанських організаціях, що проявляли особливу активність весною-влітку 1921 р. Для того, щоб впоратися із таким непростим явищем як повстанство радянська влада змушена була витратити чимало часу та зусиль.

Історія антибільшовицького повстанства 1921 р. дотепер залишається однією із найменш вивчених сторінок Української революції, викликаючи палкі дискусії серед науковців. Це в повній мірі стосується виникнення та діяльності Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету у 1921 р., що був одним із центрів керівництва повстанськими силами в УСРР, а також його ліквідації радянськими органами держбезпеки. Представлені в українській історіографії відомості часто є дискусійними, а то й суперечливими, потребують критичного аналізу із залученням нових документальних джерел.

Окремі згадки про викриття та ліквідацію ВУЦПК радянськими органами держбезпеки зустрічаємо в радянській історіографії, зрозуміло в контексті «героїчної боротьби» офіційної

влади з «петлюрівським політичним бандитизмом»¹. Добре наповнені з огляду фактажу, адже ті мали доступ до архівів не лише органів влади, але й спецслужб, праці радянських істориків містять суттєві концептуальні помилки. Головна з яких, це те, що діяльність антибільшовицьких організацій висвітлювалася тенденційно в негативному світлі.

Суттєві зрушення в історіографії проблеми відбулися за часів незалежності України й були пов'язані передусім із розсекреченням документальних матеріалів радянських органів держбезпеки. Їх активно використовують сучасні дослідники, які займаються вивченням історії повстанського руху в Україні — В. Василенко, В. Сідак, І. Срібняк, А. Стегній, О. Шатайло та ін.²

---

¹ *Козельський Б.* Шлях зрадництва і авантур (Петлюрівське повстанство) — Х.: Державне видавництво України, 1927. — 148 с. *Ейдман Р., Какурін Н.* Громадянська війна на Україні / За ред. В. Чубаря. — Х. 1928. — 71 с. *Премислер И.* Разгром бандитизма на Украине (1921) // Военно-исторический журнал. — 1940. — № 9. — С. 34–44. *Лихолот А.* Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). — М., 1954. — 655 с. *Залевський А.* Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921–1922 роки) // Український історичний журнал. — 1959. — № 4. — С. 90–98. *Римаренко Ю.* З історії боротьби трудового селянства України проти куркульського бандитизму (1921–1922 рр.) // Український історичний журнал. — 1965. — № 12. — С. 111–114. *Кучер О.* Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921–1923 рр. — Х.: Вид-во Харківського університету, 1971. — 170 с.; *Голишков Д.* Крушение антисоветского подполья в СССР. Кн. 2. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1986. — 397 с.

² *Василенко В.* Документальні свідчення про підготовку в Україні загального антибільшовицького повстання та відновлення УНР (1921 р.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2008. — Ч. 1–2 (30/31). — С. 138–196; *Сідак В.* Партизансько-Повстанський Штаб Державного центру УНР в еміграції (1921 р.): Нарис. — К.: Інститут підготовки кадрів СБУ, Інститут історії НАН України, 1995. — 66 с.; *Сідак В.* Національні спецслужби в період революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії): Монографія / Інститут історії України НАН України. — К.: ВД «Альтернативи». — 1998. — 320 с.; *Срібняк І.* Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Український історичний журнал. — 2001. — №5. — С. 107–120. *Стегній П.* Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху). Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. — Кременчук: Кременчуцький державний політехнічний інститут, 2000. — 187 с.; *Шатайло О.* Генерал Юрко Тютюнник. — Львів.: «Світ», 2000. — 144 с.

Метою запропонованої статті є спроба на основі нових документальних джерел висвітлити заходи радянських органів держбезпеки, пов'язані з викриттям та ліквідацією ВУЦПК. Принагідно відзначимо, що створення та діяльність цього загальноукраїнського повстанського центру автор детально розглянув в одній із попередніх своїх публікацій³. В їхню основу лягли документальні матеріали 17-томної архівно-кримінальної справи «ЦУПКОМ» Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

До середини квітня 1921 р. чекістські органи не мали жодної інформації не лише про існування на Київщині петлюрівських, але й будь-яких інших антибільшовицьких організацій. Про це зокрема стверджував голова Київської губчека Я. Лівшиц в «Доповіді про розробку і ліквідацію петлюрівських організацій на Київщині», підготовленій для очільника ВУЧК В. Манцева. Такий стан речей не міг не викликати занепокоєння чекістського керівництва, адже як відзначалося у згаданому документі: «Для Київської губернії, що завжди була центром петлюрівщини та іншої контрреволюції, для губернії наближеної до кордону відсутність будь-яких свідчень в губчека було більше, ніж ненормальним»⁴.

Керівництво Київської губчека ухвалило рішення посилити діяльність із викриття «контрреволюції». Було вжито низку відповідних заходів: проведено детальний аналіз особового складу таємно-оперативного відділу; реорганізовано групу, що займалася справами «контрреволюції» (робота щодо політичних партій була передана до компетенції новоствореної спеціальної групи); на посаду завідувача таємно-оперативного відділу призначено Капустянського (всі матеріали, що мали хоч якесь відношення до «контрреволюції» передавалися спочатку йому, а вже потім використовувалися в оперативній роботі); посилено

---

³ *Файзулін Я.* Організація підпільної повстанської мережі в Україні в 1921 році та Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет // Проблеми вивчення історії Української революції. — 2012. — № 7. — С. 263–285.

⁴ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 6.

пошуковий та розвідувальний напрямки; паралельно здійснювався підбір таємних інформаторів з метою налагодження «внутрішнього інформування». Незважаючи на широкий комплекс вжитих заходів, реальних наслідків вони майже не принесли. Чекісти отримували розрізнені чутки про посилення активності в українських колах, підготовку руху, який очолює невідомий комітет, але не більше того⁵.

На слід підпільних організацій Київській губчека вдалося натрапити завдяки зраді одного з членів ВУЦПК, уповноваженого з військових справ О. Грудницького. На той час — член партії українських соціал-демократів (незалежників) та студент юридичного факультету Інституту народної освіти. До складу ВУЦПК він потрапив завдяки рекомендації свого шурика Максименка, який познайомив його з головою організації І. Чепілком. Одним із визначальних факторів, що вплинули на призначення О. Грудницького військовим уповноваженим було його особисте знайомство з відомим на Київщині повстанським отаманом Ю. Мордалевичем та досвід підпільної роботи.

І. Чепілко доручив О. Грудницькому зв'язатися з Ю. Мордалевичем і через нього вести об'єднання повстанських загонів в північній частині Київського повіту, підпорядковувати їх ВУЦПК. Отримавши відповідний мандат, Грудницький виїхав в розташування Ю. Мордалевича. Зустрівшись з отаманом, запропонував йому очолити Північну повстанську групу, що охоплювала район трикутника Бородянка-Коростень-Фастів. Той погодився і надіслав до І. Чепілка свого помічника П. Козловського. Він повідомив, що отаман є прихильником уенерівського руху, користується великим авторитетом серед населення, закладає по селах підпільні «двійки» та «трійки», а також передав повстанські відозви за 1920 рік та брошуру Мордалевича «Наші змагання». Нині її оригінал зберігається в Державному архіві Київської області. Погодившись перейти в підпорядкування ВУЦПК, Ю. Мордалевич просив підтримати його грішми, полі-

⁵ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 6–7.

тичними працівниками, деклараціями⁶. Таких ресурсів ВУЦПК не мав, а відтак реальної допомоги надати отаманові не міг. І. Чепілко лише передав Мордалевичу документ про його призначення командуючим Північною повстанською групою⁷.

За відсутності О. Грудницького в Києві, він, ймовірно, був обраний членом ВУЦПК та уповноваженим з військових справ на Лівобережжі. Однак нове призначення йому не подобалося, а відтак не поспішав братися за виконання покладених обов'язків. Натомість, Грудницький виїхав в район Бородянки, де доніс командирю 224 червоноармійського полку, що на одному з хуторів перебуває отаман Ю. Мордалевич зі своїм штабом та про заплановану зустріч з отаманом Ф. Артеменком (Орликом)⁸.

Червоноармійський загін оточив вказаний хутір за виключенням декількох побудов на околиці. Та, як виявилось, саме в них перебували повстанці. Опинившись на фланзі червоноармійців, вони обстріляли їх з кулемета й втекли скориставшись замішанням. В полон потрапив лише згадуваний П. Козловський. Той виїхав на зустріч червоноармійському загону, прийнявши його за повстанців отамана Ф. Артеменка. Крім того, було захоплено канцелярію штабу загону Ю. Мордалевича: накази, відозви і лист до селян в якому повідомлялося про призначення Ю. Мордалевича командуючим Північним повстанським фронтом⁹.

О. Грудницький був викликаний в повітовий ревком, а звідти його направили в Київську губчека, де зарахували на посаду таємного співробітника. Щоб довести свою відданість радянській владі він доносить на І. Чепілка, Ф. Наконечного та свого родича Максименка, повідомивши про їхній зв'язок із повстанцями. Завідувач таємно-оперативного відділу Київської губчека Капустянський підписав документи про проведення їхніх арешти. Та оперативні групи за вказаними адресами нікого не

---

⁶ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 3. — Арк. 14.

⁷ Там само. — Арк. 25, 72.

⁸ Там само. — Т. 3. — Арк. 73; — Т. 12. — Арк. 7.

⁹ Там само. — Т. 12. — Арк. 7.

виявили. Чекісти зрозуміли, що підпільників хтось попередив, але швидко встановити хто саме це зробив не вдалося¹⁰.

Про заплановані арешти І. Чепілка повідомив сам О. Грудницький. Під час допиту в ЧК він свідчив, що спочатку хотів видати чекістам всіх членів організації. З цією метою 15 квітня 1921 р. передав дружиною записку І. Чепілку в якій повідомляв про свій приїзд до Києва, просив зібрати всіх членів ВУЦПК для заслухання звіту. Та злякавшись, що буде викритий, 20 квітня Грудницький надіслав Чепілку іншу записку з інформаціями про захоплення Мордалевича, заплановані арешти членів ВУЦПК, закликав всіх втікати¹¹.

Провідники ВУЦПК переїхали до Ірпеня, де розташувалися в приватному будинку одного із членів організації. У цей же час Києвом прокотилася перша хвиля арештів. Тоді чекісти заарештували близько 100 осіб, запідозрених у причетності до повстанських організацій у т.ч. професора Остапенка й дружину І. Чепілка. Однак обшуки і допити затриманих суттєвих результатів не дали, встановити учасників ВУЦПК не вдалося¹².

Надалі викриття підпільних організацій керівництво Київської губчека вирішило здійснювати шляхом внутрішнього інформування, впроваджуючи таємних співробітників до їхнього складу. Роботу було розпочато з периферії. Спеціальна агентурно-інформативна група в складі таємних співробітників Грудницького, Рогаченка та Хименка вирушила за маршрутом Канів, Звенигородка, Умань. На місцях вони встановлювали зв'язки із прихильниками уенерівського руху, учасниками повстанських організацій, викриваючи їх. Члени цієї групи мали при собі фіктивні мандати Міністерства закордонних справ УНР, що були виготовлені в Київській губчека. Для того, щоб забезпечити групу від всіляких «випадковостей» її супроводжував уповноважений таємно-оперативного відділу Київської губчека Печеньов. Він зв'язувався із місцевими ЧК й особвідділами, інфор-

¹⁰ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 7.

¹¹ Там само. — Т. 3. — Арк. 76.

¹² Там само. — Т. 12. — Арк. 8.

муочи їх про діяльність цієї чекістської групи. Разом із вказаними сексотами подорожував досить відомий на той час український письменник Д. Боронило, якого чекісти використовували «в темну» — він насправді вірив у те, що встановлює контакти із повстанцями за завданням Уряду УНР¹³.

В Каневі агентурно-чекістська група виявила антибільшовицьку повстанську організацію на чолі з колишнім штабс-капітаном російської армії, вояком «Куреня смерті» Армії УНР В. Гончаром. Вона, ніби то, мала зв'язок із повстанськими організаціями в Звенигородському та Уманському повітах. В Звенигородському повіті було встановлено підпільну організацію в с. Росохватки, яку очолював «куркуль» К. Недзіловський, пов'язану з Уманською повстанською організацією. В Умані чекісти вийшли на слід Військової організації січових стрільців в 402 червоноармійському полку, що була осередком/«п'ятіркою» Військової організації Січових Стрільців в Другій київській школі «Червоних старшин». Уманська організація, за даними чекістів, мала зв'язок із ППШ та ВУЦПК, повстанськими отаманами Дерещуком і Заболотним, штабом 45-ї червоноармійської дивізії, співробітниками радянських органів та міліції¹⁴. Таким чином, зі звітів Київської губчека випливає наявність в Україні масштабної, добре організованої та структурованої підпільної антибільшовицької мережі, що складалася з декількох ланок: низових повстанських організацій та підпільних гуртків, загальноукраїнського військово-політичного центру в особі ВУЦПК та закордонних повстанських органів. Однак не виключено, що вся ця конструкція була продуктом уяви і активної діяльності самих чекістів, які штучно пов'язали між собою розрізнені підпільні групи, щоб продемонструвати вагомість та результативність своєї роботи.

Внутрішні інформатори ЧК активно працювали й в самому Києві. Наприклад, таємний співробітник Шевченко («Шукайвода») зв'язався з членами ВУЦПК Курдишем, Данишевським,

---

¹³ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 9.

¹⁴ Там само. — Арк. 10–13.

Шаповалом, Грудницьким, Оксаненком та ін. Сексот «Полийвода» встановив зв'язок із членом організації Рогаченком, а також виявив низку явочних квартир і прізвищ учасників повстанських організацій в Києві. Ще інший — Рукавішников налагодив контакт із членом ВУЦПК Нікіфоренком та дізнався прізвища деяких інших підпільників¹⁵.

Інформатор дорожньо-транспортної ЧК Виноградський (за іншими даними — Виноградов), маючи фіктивний мандат за підписом С. Петлюри, відвідав явочні квартири членів ВУЦПК М. Комаря і З. Коротюка. Від дружини Комаря він дізнався, що в Києві відбулися арешти, але більшість підпільників врятувалися завдяки зв'язкам в ЧК, а також про приїзд до міста посланця повстанців Херсонщини і Катеринославщини Зірки. М. Комар також розповів Виноградському, що члени ВУЦПК очікують на приїзд в Київ генерала О. Галкіна, який мав координувати військовими діями, а також про підготовку повстанського з'їзду на Чернігівщині, де мала бути визначена остаточна дата початку повстання і узгоджений план збройних виступів¹⁶.

У цей же час Єлизаветградська повітова ЧК отримала окремі дані про Військову Організацію Січових Стрільців (згодом — Українська Військова Організація) в Другій київській школі «червоних старшин» і її зв'язок із ВУЦПК. Член ВОСС Т. Шестак за завданням штабу КВО впродовж 24 березня – 11 травня 1921 р. відвідав Балту, Єлизаветград, Первомайськ, Умань, де підібрав 150–160 слухачів для навчання в Другій київській школі «червоних старшин».

В Єлизаветграді Т. Шестак зустрівся зі своїм товаришем С. Каріним-Даниленком, що був таємним співробітником місцевої ЧК (у майбутньому відомий чекістський керівник та борець з «контрреволюцією» в Західній Україні). В ході розмови Т. Шестак розповів про діяльність УВО та плани підготовки загального антибільшовицького повстання в Україні. Наголосивши, що сам встановлює зв'язок ВУЦПК з місцевими антибільшовицькими організаціями, збирає дані про їхню діяльність

¹⁵ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 14.

¹⁶ Там само. — Арк. 27.

та матеріальне забезпечення, а також розвідувальні дані про червоноармійські сили в різних місцевостях: дислокацію та райони обслуговування; чисельність; рід озброєння та забезпечення боеприпасами; політичні настрої серед червоноармійців; національність червоноармійців, співвідношення українців та росіян тощо. Суть розмови із Т. Шестаком С. Карін згодом детально викладе у своєму рапорті¹⁷.

Після повернення до Києва Т. Шестак продовжував підтримувати зв'язок із С. Каріним, неодноразово запрошував його долучитися до антибільшовицької боротьби. Чекісти вирішили використати цей зв'язок і 1 червня 1921 р. з Єлизаветграда в розпорядження Київської губчека виїхали сексоти Артем'єв та С. Карін. Із собою вони везли агентурні матеріали, які стосувалися УВО. С. Карін мав «влитися» до складу УВО й докладно інформувати чекістів про всі дії підпільників¹⁸.

6 червня 1921 р. в помешканні Другої київської школи «Червоних старшин» С. Карін зустрівся із Т. Шестаком, і як сам повідомляв, справив на нього гарне враження. У зведенні за цей день С. Карін відзначав, що в Києві діє ВУЦПК, який об'єднує всі існуючі підпільні організації України, дає їм інструкції, інформує про становище українських державних органів за кордоном та українського війська. Щодо самої УВО писав, що її очолює член Солом'янського райпарткому й лектор Другої київської школи «червоних старшин» О. Думін, організація побудована за принципом таємних п'ятірок і провідні позиції в ній займають галичани. Чекіст давав детальні характеристики відомих йому підпільників, описуючи їхню зовнішність, особливості характеру, ідеологічні переконання. Водночас, С. Карін закликав керівництво Київської губчека дотримуватися суворої конспірації, адже окремі члени київського повстанкому займали відповідальні посади в радянських установах й парткоммах і могли отримувати інформацію про роботу ЧК¹⁹.

---

¹⁷ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 17. — Арк. 1.

¹⁸ Там само. — Арк. 4.

¹⁹ Там само. — Арк. 3–9.

Щодо ідеології УВО С. Карін наголошував: «Політика за кордоном російських погоджувачів та капіталістів така, що вони всюди кричать, що фактично ніякого самостійництва такого масового в Україні не має, що там є тяжіння до єдиної великої Росії. Петлюрівці, а також представники бандитського повстанства хочуть показати, що нічого подібного, що повстання в Україні носять характер руху виключно національного, що в Україні не лише не задоволені окремі банди, а що тут проти існуючого устрою комуністів повстає вся маса і повстане проти всякого, хто наважиться йти по шляху об'єднання Росії»²⁰.

С. Карін настільки увійшов в довіру до провідників УВО, що його хотіли ввести до керівного складу організації. На запитання до Т. Шестака, чи можна вірити Каріну той відповідав: «Більше як мені!». Очікували лише на приїзд О. Думіна, який особисто приймав нових членів організації і відповідно мав зустрітися з Каріним. У той же час чекіст накопичував інформацію про всі зміни в УВО: про переміщення її членів, завдання, що перед ними ставилися, їхню безпосередню діяльність. Завдяки Каріну чекісти дізналися про тісні контакти київських підпільників із начальником Особвідділу Губертом. Зокрема й про те, що саме він повідомив члена УВО Залужного про вихід чекістів на слід підпільної організації в Другій київській школі «Червоних старшин». Це спричинило посилення конспірації в УВО, а відтак певні незручності для роботи таємних агентів губернської ЧК²¹. 18 червня 1921 р. С. Карін писав у доповідній на ім'я Я. Лівшица, що при такій дисципліні співробітників ЧК він знімає з себе відповідальність за подальший перебіг операції²².

На початку червня 1921 р. із Катеринослава в Київ прибула група чекістів для проведення арештів членів ВУЦПК, викритих внаслідок арешту отамана Зірки — уповноваженого ВУЦПК на Катеринославщині й Таврії. Задля недопущення паралелізму в роботі і зриву операції катеринославські чекісти мали підпоряд-

²⁰ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 17. — Арк. 7.

²¹ Там само. — Арк. 14.

²² Там само. — Арк. 16.

ковуватися керівництву Київської губчека. Привезені з Катеринослава матеріали нічого нового не встановлювали, але підтверджували інформацію наявну в Київській губчека. Крім того, значну цінність становив чекістський інформатор з Катеринослава О. Маслов, який налагодив контакт із головою ВУЦПК І. Чепілком. Згодом він дізнався імена багатьох членів ВУЦПК, місця їхнього проживання, а також місце знаходження повстанського штабу в Ірпені²³.

Чекістські дані, отримані від таємних співробітників, підтверджувалися також з інших джерел, зокрема інформаціями від закордонних органів радянських спецслужб, що ретельно відстежували ситуацію в середовищі української політичної еміграції в Польщі. Так, про діяльність УВО в Київській школі «Червоних старшин» йшлося в таємній телеграмі радянського дипломата Г. Чичеріна до Х. Раковського датованій 16 червня 1921 р. У ній вказувалося, що в Києві в книжковому магазині по Без'яківській вулиці (Книгоспілці) перебуває агент С. Петлюри І. Андрух (Авраменко), який має завдання налагоджувати зв'язок між закордонним центром і повстанцями. У цій же телеграмі відзначалося, що в Книгоспілці збираються українські офіцери, які складають основу підпільної петлюрівської організації²⁴.

Станом на початок червня 1921 р. керівництво Київської губчека завдяки плідній роботі агентури в деталях знало про всі дії та плани повстанців, а відтак мало змогу вживати заходів на випередження. Цю думку, зокрема, підтверджує доповідна записка начальника таємно-оперативного відділу Київської губчека Капустянського від 11 червня 1921 р., що була направлена на ім'я начальника таємно-оперативного управління ВУЧК Ю. Євдокимова. У ній вказувалося, що: 1) в районі західного кордону УСРР збираються повстанські загони для антибільшовицького походу; 2) 15 червня 1921 р. в Києві має розпочатися повстання проти більшовиків, описувався його детальний план; 3) в Другій Київській школі «червоних старшин» діє УВО з ініціативи якої

²³ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 28.

²⁴ Там само. — Т. 11. — Арк. 96.

відбувається гуртування повстанських сил в районі Трипілля. Разом з тим, Капустянський переконував, що він особисто вжив всіх заходів для забезпечення охорони стратегічних об'єктів в Києві та готовність радянських органів держбезпеки до відбиття нападу повстанців²⁵.

Реагуючи на доповідну Капустянського, Ю. Євдокимов розіслав 12 червня 1921 р. телеграми керівникам чекістських органів в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Симферополі, Бахмуті, Полтаві, Кременчуці, Олександрівську, Чернігові, Житомирі, Вінниці, начальнику особвідділу ХВО. У них повідомляв, що 15–20 червня 1921 р. має відбутися повстання проти радянської влади в УСРР із центром в Києві. Вимагав від них вжиття низки випереджувальних заходів: приведення в бойову готовність особового складу та посилення його харчування; взяття на особливий облік всіх «контреволюційних елементів» і членів антибільшовицьких партій; вимагав від місцевих чекістів негайно інформувати керівництво ВУЧК про вжиті заходи²⁶.

Того ж таки 12 червня 1921 р. голова Київської губчека Я. Лівшиц телеграфував Ю. Євдокимову з приводу виявлених в Києві та околицях повстанських комітетів, відкладення антибільшовицького виступу на перші числа липня 1921 р., а також детально висвітлював плани повстання. За його словами, збройні виступи мали розпочатися одночасно по всій території Київської губернії (наймасштабніші в Уманському, Звенигородському і Бердичівському повітах). В самому Києві центром повстання повинен був стати Печерськ, де планувалося захоплення інженерних курсів, заводу «Арсенал», артилерійських складів. Разом з тим, наступ на Київ мали вести повстанські загони із району Трипілля²⁷.

Для оперативного ухвалення рішень при Київській губчека було скликано спеціальну «трійку» у складі В. Затонського, Я. Лівшица та Воронцова. Водночас, на оперативній нараді

²⁵ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 11. — Арк. 1–2 зв.

²⁶ Там само. — Арк. 12–14.

²⁷ Там само. — Арк. 25 зв.

керівників Київської губчека, дорожньо-транспортної ЧК і особливих відділів було ухвалено рішення: передати в розпорядження Київської губчека всі матеріали Особливого відділу КВО та дорожньо-транспортних ЧК, що стосувалися повстанського руху; призначити безпосереднім керівником оперативної розробки із викриття та ліквідації ВУЦПК начальника таємно-оперативного відділу Київської губчека Капустянського; привести в бойову готовність збройні сили губчека, Особвідділу КВО та дорожньо-транспортних ЧК; вранці 14 червня 1921 р. провести мобілізацію всіх співробітників таємно-оперативних частин і відділів вищеназваних органів держбезпеки під приводом «розвантаження від справ та заарештованих»; відкладати ліквідацію ВУЦПК до останнього, щоб виявити якомога більшу кількість активних учасників антибільшовицького підпілля²⁸.

Ці рішення невідкладно виконувалися. Свідченням цього є хоча б той факт, що 14 червня 1921 р. зі складу батальйону Київської губчека було мобілізовано і озброєно 100 «відповідальних працівників». Ще 75 осіб в розпорядження ЧК мобілізували місцеві партійні органи²⁹.

Оперативна робота з виявлення та ліквідації ВУЦПК проводилася під контролем загальносоюзного чекістського керівництва. Так, 15 червня 1921 р. Ю. Євдокимов інформував начальника таємно-оперативного управління ВЧК Менжинського про посилення роботи петлюрівців, проведення її за певним планом із дотриманням централізації, про створення в Києві Комітету Визволення України, який керує всіма повстанськими силами в Україні, має зв'язок із С. Петлюрою, отримує з-за кордону директиви і засоби для боротьби, а також про формування за кордоном збройних відділів та підготовку повстання з метою повалення радянської влади в Україні. Разом з тим, Ю. Євдокимов повідомляв, що час антибільшовицького виступу перенесено із 15–20 червня 1921 р. на середину липня, оскільки повстанці ще не мали належного озброєння і до того часу не було

²⁸ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 26.

²⁹ Там само. — Т. 11. — Арк. 34.

встановлено зв'язку з усіма повітовими повстанськими організаціями³⁰.

Ще 12 червня 1921 р. чекісти встановили контакт із отаманом Ю. Мордалевичем, змусивши його перейти на бік більшовиків. Отаману обіцялася особиста недоторканість і те, що проти нього не будуть вживатися політичні репресії. Він надіслав лист в якому висловлював прихильність до радвлади і осуджував петлюрівський рух. Київська окружна нарада і Реввійськрада КВО видали офіційну постанову про десятиденний термін добровільної явки отамана. 15 червня 1921 р. Ю. Мордалевич прибув до командира 132 бригади Зомберга і наступного дня у його супроводі приїхав до Києва. Після допиту, який чекісти планували використати для подальшого викриття підпілля, Ю. Мордалевич підписав відозву та відкриті листи до повстанців із закликами припиняти боротьбу та переходити на бік радянської влади³¹.

16 червня 1921 р. інформатор ЧК відвідав в Ірпені голову ВУЦПК І. Чепілка. Від нього отримав нову цінну інформацію про стан повстанських сил, плани повстання, діяльність підпільників у Білій Церкві та Холодному Яру, про повстанського отамана Т. Бесарабенка та його зв'язкових³².

Результати роботи чекістів з кожним днем збільшувалися, вони встановлювали нові організації та імена учасників підпілля. 18 червня 1921 р. голова Київської губчека у телеграмі Ю. Євдокимову передавав відомості про підпільну організацію Січових Стрільців в 402 більшовицькому полку в Умані, Канівську та Звенигородську підпільні організації, Бердичівський повітовий повстанком, Козятинську та Погребищанську підпільні організації та ін.³³

У зв'язку із появою в радянських газетах листа з розкаяннями Ю. Мордалевича та повідомлень про його перехід на бік

³⁰ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 11. — Арк. 21–23.

³¹ Там само. — Арк. 42.

³² Там само. — Арк. 81 зв.–82.

³³ Там само. — Арк. 58.

більшовиків відбулося засідання керівного органу ВУЦПК. Його учасники вирішили у триденний термін підготувати переїзд штабу ВУЦПК в Холодний Яр, не очікуючи на результати повстанського з'їзду в Білій Церкві³⁴.

Такі плани повстанців викликали занепокоєння чекістського керівництва, яке побоювалося втратити контроль над ВУЦПК та іншими повстанськими організаціями. Вони ухвалили рішення розпочати таємні арешти окремих учасників ВУЦПК, передовсім тих, що планували виїзд з Києва³⁵. Проводити масові переслідування учасників підпілля в цей час не було можливості, адже це дозволило б значній частині учасників підпілля втекти й уникнути відповідальності.

18 червня 1921 р. відбулися перші таємні арешти членів ВУЦПК. Проводилися вони в атмосфері абсолютної таємності з суворим дотриманням заходів конспірації. Про їх перебіг було поінформоване дуже обмежене коло співробітників ЧК. Арештованих перевозили в корпус президії Київської губчека вночі й розміщували в цілком ізольованих «одиначках» (їх 7 штук спеціально підготували напередодні), а для охорони відбиралися найбільш надійні та перевірені співробітники³⁶.

Чекістська засідка на квартирі члена ВУЦПК М. Комара захопила самого підпільника, його дружину Олену, Ю. Гриня та Н. Степанову³⁷. В ході допиту М. Комар зізнався у приналежності до ВУЦПК й почав давати свідчення. Зокрема, повідомив, що наступного дня в Київ повертається І. Чепілко, погодився написати таємну записку Ф. Наконечному із пропозицією зустрітися. Цим вповні скористалися чекісти і вже наступного дня Ф. Наконечний у супроводі чекістського сексота Маслова прийшов до будинку на вул. Інститутській, 22, де його було затримано. Участь в арешті брали особисто Я. Лівшиц та Капустянський. На квартирі останнього (за вказаною вище адресою) від-

---

³⁴ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 28.

³⁵ Там само. — Т. 11. — Арк. 59.

³⁶ Там само. — Т. 11. — Арк. 71; — Т. 12. — Арк. 29.

³⁷ Там само. — Т. 3. — Арк. 33.

бувся перший допит Ф. Наконечного. Він теж почав давати свідчення й погодився на співпрацю з органами. Зокрема, зізнався, що в нього в дома зберігається мандат від С. Петлюри, написав записку власниці квартири із проханням передати посланцем всі його речі, бо він, начебто, терміново виїжджає з міста³⁸.

Керівництво ВУЧК в Харкові побоювалося зриву оперативної розробки. 19 червня 1921 р. Ю. Євдокимов таємним розпорядженням вимагав від співробітників Київської губчека надати детальний план ліквідації ВУЦПК, висловлював побоювання, що зайвим затягуванням розробки та недостатньою конспірацією взагалі можна зірвати всю справу³⁹.

21 червня 1921 р чекісти провели в Ірпені операцію із затримання І. Чепілка та його племінника М. Бугая, при цьому використавши М. Комара. Він першим підійшов до І. Чепілка та розпочав розмову, а за ним наблизилися й чекісти. М. Бугай намагався втекти в ліс, на ходу дістаючи із кишені пістолет, однак був вбитий пострілом з револьвера⁴⁰. Голову ВУЦПК перевезли в будівлю Київської губчека, де в присутності В. Затонського відбувся його допит. І. Чепілко як і всі інші члени організації почав давати свідчення⁴¹.

За даними чекістів, після арештів низки провідників ВУЦПК відбулися зміни в складі його керівного органу. Його новими членами, ніби то, стали С. Махія, М. Суходольський, К. Бендрик і дружина Ю. Гриня, приват-доцент історико-філологічного факультету Київського університету Ю. Криницька⁴². За всіма ними було встановлене цілодобове зовнішнє стеження. Їхня діяльність обмежувалася спробами отримати хоч якусь інформацію про заарештованих, повідомити про арешти унерівські повстанські органи за кордоном.

³⁸ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 29–30.

³⁹ Там само. — Т. 11. — Арк. 76.

⁴⁰ Там само. — Т. 12. — Арк. 30–31.

⁴¹ Там само. — Т. 11. — Арк. 89.

⁴² Там само. — Т. 2. — Арк. 36–37.

Ф. Наконечний зумів передати із в'язниці записку Ф. Зайцю в якій повідомляв про свій арешт, попереджав підпільників про можливі провокації, називаючи зрадником А. Зірку⁴³. Член ВУЦПК К. Бендрик через зв'язкового із-за кордону Жидківського намагався передати інформацію про арешти в Києві Головному отаманові С. Петлюрі, просив і надалі підтримувати зв'язки із ВУЦПК й продовжувати організацію підпільної мережі в Україні⁴⁴. Вцілілі підпільники намагалися встановити зв'язок із співробітниками Київської губернської ЧК й звільнити заарештованих товаришів.

22 червня 1921 р. в ході наради в якій брали участь В. Затонський, Я. Лівшиц та Капустянський було затверджено остаточний план ліквідації ВУЦПК. Відповідні заходи мали одночасно проводитись по всій Київській губернії. Спеціальна чекістська група на чолі з Я. Лівшицом мала захопити учасників повстанського з'їзду в Білій Церкві. Контроль за проведенням оперативних заходів в Києві покладався на Капустянського. Тут мали відбутися арешти всіх членів ВУЦПК, зв'язкових і власників явочних квартир, їхніх посібників, а також окремих осіб у військових частинах. Передбачалося проведення оперативних заходів та захоплення учасників підпілля в Уманському, Канівському, Звенигородському, Бердичівському повітах, містечках Умані та Козятині⁴⁵.

22 червня 1921 р. Ю. Євдокимов телеграмою погодив план ліквідації ВУЦПК і повстанського підпілля, розроблений київськими чекістами. Однак зауважував, що деякі питання для нього й досі залишаються не з'ясованими: час початку операції, кількість членів УВО, що підлягають арешту тощо. Він в черговий раз наголосив, що підпілля потрібно знищити одним ударом і задіяти для цього всі наявні чекістські сили⁴⁶. Та вже за два дні Ю. Євдокимов надіслав керівникам Київської губчека нову теле-

---

⁴³ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 2. — Арк. 34; — Т. 3. — Арк. 54.

⁴⁴ Там само. — Т. 5. — Арк. 23.

⁴⁵ Там само. — Т. 11. — Арк. 91.

⁴⁶ Там само. — Арк. 93–93 зв.

граму в якій писав, що в його матеріалах взагалі не висвітлено є діяльність УВО, підпільних організацій в піхотних курсах та полку комнезамів, їхній персональний склад. Він вимагав розробити план масової операції в Другій київській школі «Червоних старшин» — затримати всіх без виключення безпартійних і провести детальну фільтрацію заарештованих агентурно-слідчим шляхом. Разом з тим, Євдокимов відзначав, що Ф. Дзержинський в чотириохденний термін вимагає додаткових матеріалів у цій справі⁴⁷.

За свідченнями одного із чекістських інформаторів, ВУЦПК мав у своєму розпорядженні аероплан, яким управляв військовий льотчик Яковенко. Після завершення повстанського з'їзду в Білій Церкві, він, ніби то, мав вилетіти до Польщі й передати інформації про підготовку загального повстання в Україні закордонним повстанським органам, отримати відповідні інструкції. Після арешту Яковенко назвав підпільні явки в Харкові, що стало приводом для початку арештів в столиці УСРР⁴⁸. Зокрема, начальнику Особливого відділу ВУЧК наказувалося вжити термінових заходів для перевірки отриманих даних по Харкову. Наголошувалося на необхідності дотримання виключної конспірації. До матеріалів справи дозволявся доступ дуже обмеженому колу співробітників ВУЧК. Особливу увагу чекісти зосередили на Харківській школі «Червоних старшин» та працівниках Повітрофлоту⁴⁹.

Чекісти встановили, що з учасниками підпілля контактували окремі червоноармійські командири. Зокрема, посланець ППШ Турянський мав зв'язки із командиром кінного полку 24-ї стрілецької дивізії, що дислокувалася в Гайсині, галичанином Байдою. За ідеологічними настроями цей полк чекістами ідентифікувався як «петлюрівський», так само як і Друга київська школа «Червоних старшин». Відзначалося також, що ППШ має зв'язок із 44-ю червоноармійською дивізією Шубового в Берди-

⁴⁷ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 11. — Арк. 97–97 зв.

⁴⁸ Там само. — Арк. 82–82 зв.

⁴⁹ Там само. — Арк. 84.

чеві. На думку чекістів, під час повстання ці військові одиниці могли виступити проти радянської влади⁵⁰.

24 червня 1921 р. оперативна група на чолі з Я. Ліфшицом виїхала в Білу Церкву для захоплення учасників повстанського з'їзду. Наступного дня такі ж групи виїхали в Бердичів, Канів, Звенигородку й Умань⁵¹. Також вживалися заходи для захоплення провідників повстанського руху на Білоцерківщині Т. Бесарабенка та М. Ковальчука, які певний час перебували в Києві. Для цього чекісти використовували їхніх дружин, що вже були захоплені дещо раніше. Однак підпільники дізналися про арешти в Києві й залишили місто⁵². Т. Бесарабенко пробрався до родичів на Поділлі, а М. Ковальчук мав їхати на Волинь. Та вже 25 червня 1921 р. він добровільно здався начальнику Особвідділу в Фастові.

Всі оперативні заходи співробітники Київської губчека проводили з дотриманням суворої конспірації, забезпечуючи таким чином таємність всієї операції. На квартирах, де були влаштовані засідки затримувалися абсолютно всі, хто туди приходив. Їх вночі доправляли в приміщення Київської губчека й утримували в таємно-оперативному відділі. Заарештованих ніде не реєстрували й не видавали жодних довідок щодо них. Як наслідок, в газетах і на вітринах магазинів стали появилися оголошення про осіб, що пропали безвісти. В губчека зверталися люди із проханням проводити розслідування таких випадків⁵³.

Системні арешти викликали занепокоєння членів ВУЦПК, що залишалися на волі, але під постійним наглядом чекістських інформаторів. Таємний інформатор ЧК Шевченко повідомляв, що 25 червня 1921 р. на квартирі члена ВУЦПК Курдиша зібралися чотири учасники підпільної організації. Всі вони були засмучені. Курдиш повідомив про арешт члена повстанкому Оксаненка та ще 12 осіб. Однак присутні сподівалися, що за-

---

⁵⁰ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 11. — Арк. 121–121 зв.

⁵¹ Там само. — Арк. 108–108 зв.

⁵² Там само. — Т. 12. — Арк. 32.

⁵³ Там само. — Арк. 34.

триманих відпускають через брак доказів і відсутність в них компрометуючих матеріалів. Разом з тим, вони не відкидали й можливості, що хтось із заарештованих почне давати свідчення й викрие всіх інших, висловлювали підозру, що в склад ВУЦПК проник шпигун. Наступного дня планували вирішити, що робити далі — залишатися в Києві чи виїжджати. В цей же час інформатор Шевченко готував доповідну керівництву Київської губчека з вказівками, де й коли краще проводити їхні арешти⁵⁴.

29 червня 1921 р. Ю. Євдокимов вимагав від Я. Лівшица проведення остаточної та одночасної ліквідації ВУЦПК й УВО, оскільки виникла загроза зриву загальної операції. Арешти на місцях мали здійснюватися після знищення повстанських організацій в Києві⁵⁵. Щодо УВО в Другій київській школі «Червоних старшин» наказувалося заарештовувати всіх безпартійних, старшин-галичан, викладачів, медпрацівників і канцеляристів школи для подальшої «фільтрації», галичан-комуністів мали перевіряти без затримання (і це лише за умови відсутності підстав для їхнього арешту)⁵⁶.

В ніч з 30 червня на 1 липня 1921 р. в Києві відбулася масштабна операція із затримання членів ВУЦПК, УВО та інших підпільних організацій в ході якої були захоплені десятки людей. Частина із них не мали жодного стосунку до антибільшовицького руху⁵⁷. Аби не спричинити заворушень в Другій київській школі «червоних старшин», арешти окремих її службовців відбувалися в будинку Реввійськради, де спеціально з цією метою було скликано нараду всіх командирів КВО⁵⁸.

1 липня 1921 р. начальник Київської губчека Я. Лівшиц доповідав Ю. Євдокимову про завершення операції з ліквідації ВУЦПК та УВО. За його словами, все відбулося блискуче,

⁵⁴ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 14. — Арк. 5 зв.—6.

⁵⁵ Там само. — Т. 11. — Арк. 136.

⁵⁶ Там само. — Арк. 127.

⁵⁷ Там само. — Т. 12. — Арк. 36.

⁵⁸ Там само. — Т. 11. — Арк. 143, 151.

вдалося заарештувати всіх основних членів цих підпільних організацій⁵⁹.

В ході операції були заарештовані 13 осіб командного складу Другої київської школи «Червоних старшин»: Вержбицький, А. Решетуха, Д. Беднарський, В. Мирон, О. Даньківський, Ф. Голловченко, В. Колпак, П. Каптюк, І. Бойко, Т. Шестак, М. Нерослик і П. Турянський. Ще троє членів організації (О. Думін, В. Тимошенко, Залужний) були відсутні в Києві, а відтак їхній арешт планувався згодом⁶⁰. Однак така кількість заарештованих, видавалася Ю. Євдокимова замалою, а відтак він вимагав більш жорстокої «фільтрації» складу Другої київської школи «Червоних старшин»⁶¹.

Як наслідок, вже 9 липня 1921 р. голова Спеціальної фільтраційної комісії Другої школи «Червоних старшин» Губерт доповідав, що ним виявлено і вилучено 168 осіб, що прибули із-за кордону, «дезертирів», які не хотіли служити в Червоній армії або потрапили до школи без служби в останній, вояків колишньої Армії УНР. Всі вони мали пройти додаткову перевірку. Крім того, Губерт наполягав на необхідності створення подібних фільтраційних комісій для кожної школи «Червоних старшин», що діяли в Україні⁶².

Загалом, у кримінальній справі під загальною назвою «Цупком» перед судом постали 130 осіб, 45 із них були засуджені до вищої міри покарання — розстрілу. Їхнє майно конфісковувалося, а сам вирок не підлягав оскарженню⁶³.

Речовими доказами, що були долучені до кримінальної справи на учасників ВУЦПК стали: «Програма Союзу Української Державності» й підготовлений на її основі проект Декларації ВУЦПК, текст Універсалу Ради Республіки, що був опублікований 30 березня 1921 р. в газеті «Рідний край», копія пов-

---

⁵⁹ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 11. — Арк. 138.

⁶⁰ Там само. — Арк. 154.

⁶¹ Там само. — Арк. 152.

⁶² Там само. — Арк. 162.

⁶³ Там само. — Т. 2. — Арк. 54.

станської листівки «Держи язик за зубами!», звернення Головного отамана військ УНР С. Петлюри «До населення України!» із закликами не вдаватися до єврейських погромів, копія «Наказу №1 по повстанським військам УНР» за підписом С. Петлюри і Ю. Тютюнника, посвідчення і уповноваження, підписані учасниками ВУЦПК, різні записки⁶⁴.

13 липня 1921 р. начальник таємно-оперативного управління ВУЧК Ю. Євдокимов надіслав телеграми голові Київської губчека Я. Лівшицу та начальнику Особливого відділу КВО Воронцову. Від них вимагалось детально висвітлити заходи ліквідації відділень ВУЦПК в кінному полку 24-ї дивізії під командуванням Байло; штабі 44-ої дивізії Шубового; 402 полку; Уманської організації ВОСС; Перших Київських окружних курсів інструкторів спорту та допризовної підготовки. Ю. Євдокимов вимагав від керівництва Київської губчека провести агентурним і слідчим шляхом «фільтрацію» слухачів Київської школи «Червоних старшин», наголошуючи, що ліквідація УВО не має закінчуватися арештом всього 13 осіб у той час як вказувалося на причетність до організації майже двох рот цієї школи. У телеграмі до Я. Лівшица Ю. Євдокимов вказував, що 13 липня 1921 р. доповідав у цій справі перед членами Політбюро й вона викликала значний інтерес. Члени Політбюро висловили побажання представити до нагород чекістів, що особливо відзначилися в ході оперативної розробки⁶⁵.

Однак, можемо припустити, що якихось реальних додаткових даних про підпільні повстанські організації в червоно-армійських частинах голова Київської губчека Я. Лівшиц не мав. У відповідь на телеграму Ю. Євдокимова він обмежився лише перерахуванням раніше вжитих заходів. Зокрема, повідомив, що для продовження роботи Київська губчека передала агентурні свідчення в Особливий відділ КВО, а інформація щодо кінного полку 24-ї дивізії та штабу 44-ї дивізії перевіря-

⁶⁴ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 10. — Арк. 35.

⁶⁵ Там само. — Т. 12. — Арк. 51–51 зв.

лася в ході загальної оперативної розробки. Про те, що в 402 полк в Умані направлено декількох інформаторів (вони ніби то виявили 30 нових членів УВО). Вказувалося, що в 1-х Київських окружних курсів інструкторів спорту і допризовної підготовки фігурантом справи є лише їхній начальник⁶⁶.

У звіті про діяльність ВУЧК за 1921 р. наголошувалося на розгромі потужного петлюрівського центру в Києві. Зокрема, про те, що Київською губчека викрито і ліквідовано ВУЦПК та його осередки, Українську військову організацію в Київській школі «Червоних старшин», низку повстанкомів у повітах Київської губернії, ряд повстанських організацій в частинах Червоної армії. Крім того, була розгромлена Центральна залізнична організація, що оперувала по залізничній лінії Київ-Жмеринка та ін. Загальна кількість заарештованих по всіх вищезазначених справах перевищувала 6000 осіб. Значно вищою була кількість зафіксованих і взятих на облік петлюрівців⁶⁷.

У висновках до «Доповіді про розробку і ліквідацію петлюрівських організацій на Київщині», направленої на ім'я голови ВУЧК В. Манцева керівництвом Київської губчека вказувалися детальні характеристики ВУЦПК. Відзначалося, що ВУЦПК постав на засіданні найактивніших петлюрівських діячів в Україні за участі представників Петлюри і Тютюнника. Його ідейною платформою називалося повалення радянської влади та відновлення УНР. Засобами реалізації — проникнення в більшовицькі установи та КПУ, організація губернських і повітових повстанкомів, закладання підпільних організацій у військових частинах. Матеріальні засоби отримувалися із-за кордону, через добровільні пожертви або навіть по підробленим документам з більшовицьких установ. Наголошувалося, що ВУЦПК мав добрий зв'язок із-за кордоном та повстанськими організаціями в Холодному Яру, багатьох губерніях України (Катеринославською, Волинською, Подільською, Одеською, Херсонською, Чернігів-

⁶⁶ ГДА СБУ. — Спр. 74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 55–55 зв.

⁶⁷ *Скляренко Є.* ВУНК в 1921 році. Загальні завдання і структура ВУНК // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1995. — №1. — С. 75.

ською та Полтавською). ВУЦПК становив значну загрозу, адже його робота була достатньо законспірованою, а більшість його членів офіційно жили і працювали в УСРР. Завершувався документ тезою, що з ліквідацією ВУЦПК в Київській губернії нанесено значного удару петлюрівському рухові в загальноукраїнському масштабі⁶⁸.

У висновку судової колегії Київської губчека відзначалося, що через ВУЦПК «петлюрівщина» мала намір в найкоротший термін зібрати розпорошені повстанські сили, долучити до них «вічно провокуючу українську інтелігенцію», створити в Україні центральний державно-політичний бойовий орган УНР, підготувати міцні і гнучкі військові організації, створити у всеукраїнському масштабі спеціально селянську військово-куркульську організацію⁶⁹.

Отже, як свідчать матеріали кримінально-слідчої справи «ЦУПКОМ», у березні 1921 р. представники української інтелігенції, невдоволені передусім національною та економічною політикою радянської влади створили в Києві ВУЦПК, що мав стати загальноукраїнським центром підготовки антибільшовицького повстання в 1921 р. За короткий час ВУЦПК здобув визнання провідників УНР, налагодив контакти із низкою партизанських загонів та повстанських організацій, розпочав формування підпільної повстанської мережі. Однак відсутність досвіду підпільної боротьби й слабка конспірація призвели до викриття ВУЦПК радянськими органами держбезпеки, які досить швидко встановили контроль за діяльністю цього повстанського центру та підпільних організацій з ним пов'язаних. Майже всі найактивніші учасники ВУЦПК були заарештовані і засуджені до різних мір покарань. Ліквідація ВУЦПК призвела до руйнування підпільної повстанської мережі по всій Україні, а відтак стала однією із причин невдачі Другого Зимового походу, який відбувся восени 1921 р. та загальноукраїнського антибільшовицького повстання.

⁶⁸ ГДА СБУ. — Спр.74760-ФП. — Т. 12. — Арк. 41–43.

⁶⁹ Там само. — Т. 2. — Арк. 1 зв.